

SRBIJA U POLITICI PAMĆENJA I STRATEGIJI ZABORAVA RATA U JUGOSLAVIJI¹

Sažetak: U novijoj istoriji razvoja ljudskog društva, javnost je upoznala neslućena naučna dostignuća za kreiranje društvenih stanja zahvaljujući kojima današnji svet izgleda kao pokretna reklama ili samo kao jedan cirkus. Jedno od tih stanja bio je i rat u Jugoslaviji. Da bi se prevazišle njegove posledice, danas se ulažu naponi u kreiranje strategija zaborava posledica rata, kao i njegovih uzroka, a radi stvaranja novih prijateljstava i ekonomskih veza na temeljima ruševina na kojima su stara prijateljstva izdana, a veze pokidane. Radi se o veoma kompleksnom problemu nacionalnog i internacionalnog značaja i delu međunarodnog naučno-istraživačkog projekta PRIN 2009-2012 *Ricordare la guerra - Le strategie di memoria di conflitto violente e delle definizione dell'identità collettiva*, Univerziteta u Trstu, koji je sufinansiralo Ministarstvo za istraživanje i visokoškolsko obrazovanje Italije. U ovom radu otvara se više pitanja nego što se daje odgovora.

Ključne reči: identitet, nostalgija, sećanje, pamćenje, elita, rat, Jugoslavija, Srbija.

Uvod

Sam pokušaj da se razgovara o sećanju na rat u Jugoslaviji upućuje da je reč o prošlosti, o složenim uzrocima sukoba i o jednom novom stanju sa veoma teškim posledicama. O svemu ovome postoje različita viđenja, interesi i ciljevi, pa se u skladu sa njima za potrebe prakse pristupa i u nauci.

U novijoj istoriji razvoja ljudskog društva javnost je upoznala neslućena naučna dostignuća za kreiranje društvenih stanja zahvaljujući kojima današnji svet izgleda kao pokretna reklama ili samo kao jedan cirkus. Jedno od tih stanja bio je i rat u Jugoslaviji. Da bi se prevazišle njegove posledice, danas se ulažu naponi u kreiranje strategija zaborava posledica rata, kao i

¹ Rad saopšten na međunarodnoj konferenciji održanoj 29-30. marta 2012. u Trstu (Italija), na Università di Trieste – Dipartimento di Politiche e scienze sociali, na temu *LE MEMORIE DIFFICILI - Ricordo e oblio dopo le guerre in Jugoslavia*.

njegovih uzroka, a radi stvaranja novih prijateljstava i ekonomskih veza na temeljima ruševina na kojima su stara prijateljstva izdana, a veze pokidane.

U ovakvoj, generalnoj viziji predstave sećanja uzroka i zaborava rata u Jugoslaviji, opredelili smo se da razmatranje svedemo na prostor Srbije. Za sve to autori otvaraju tri osnovna pitanja. Prvo, šta je potrebno da se zaboravi - da li treba zaboraviti Jugoslaviju kao zajednicu naroda, da li treba zaboraviti modalitete za proizvodnje rata (uzroke), njegov tok ili samo njegove posledice? Drugo, zbog čega sve to treba zaboraviti? Treće, ko će kreirati strategije zaborava i, na kraju, kakva je u svemu tome uloga Srbije?

U nizu mogućih pitanja, autori su se opredelili za razmatranje ova ključna tri, u složenosti predstave u kojoj se raspala jedna međunarodno priznata država, članica OUN i subjekt međunarodnog prava. Na njih autori mogu da ukažu, ali na sva ne mogu da daju zaokružene odgovore.

Nostalgija između pamćenja i politike zaborava

Ako pojam *nostalgija* označava tužno sećanje za nečim što je nekada bilo drago i prijatno, ako objašnjava ono čega danas nema i što nedostaje, onda i pojam Jugoslavija pripada pojmu snova ili, kako je to rekao Eric Gordy, profesor politike jugoistočne Evrope na Školi za slovenske i istočnoevropske studije (SSEES) Univerzitetskog koledža u Londonu (UCL): „Onome o čemu su Amerikanci sanjali u vreme Hladnog rata, kada im je to bio dokaz da postoji ‘treći put’, put koji izbegava nepravde kapitalizma, a koristi sve prednosti socijalizma, bez njegove poznate tendencije ka autoritarizmu“.² Nedavno je Dejan Jović u studiji o Jugoslaviji opisao *utopističke ideje* Edvarda Kardelja i način na koji ih je on preveo u poznatu politiku *samoupravnog socijalizma*.³ Tako je pojam Jugoslavija, kao ono čega nema, postao dominantan predmet jednog dela savremenih studija kao nostalgičan, odnosno sanjalački ili neostvarivi utopijski pojam. Po drugim shvatanjima, istraživači određene generacije, koji su radili u raznim mestima u bivšoj Jugoslaviji, u svojim radovima ističu činjenicu da gotovo nema čoveka koji nije izgubio dobre prijatelje, što ima ima naročitu težinu kada se radi o odnosima među intelektualcima, jer su mnogi među njima požurili da daju svoju podršku jednom od nacionalističkih režima na početku 1990. godine. Ovo zapravo govori o najamničkom odnosu pojedinih intelektualaca, pa i institucija. Pod firmom nauke u toj trci za „sećanjem“ jedni su počeli da „govore“ o svojoj naciji, kao izvoru svega što je bilo dobro i lepo u Jugoslaviji, dok

² Erik Gordy, Jedno sasvim lično sećanje na Hladni rat, Jugoslaviju i jeftino (ali dobro) vino; (ur.) Ivan Čolović, Zid je mrtav, živeli zidovi. Biblioteka XXI vek, Beograd, 2009.

³ Dejan Jović, Yugoslavia: The State That Withered Away, Lafayette: Indiana University Press, 2009.

su se drugi upustili u morbidan posao brojanja žrtava koje je „naš narod“ podneo u prethodnim ratovima. Debate o kolapsu jedne ideje o zajednici naroda (konkretne multietničke države) dobile su i treću dimenziju na „akademske tribinama“ od San Franciska i Berklija do Čikaga i Toronta, ili od Amerike i Evrope do jugoslovenskih akademskih centara. U mešavini beskrajnih rasprava i u političkoj praksi vodećih svetskih i evropskih sila na prelazu između dva veka, Jugoslavija je postala laboratorija novih ideja i prakse širenja demokratije na prostoru koji će dobiti novo ime - Zapadni Balkan.

Na tom prostoru i na najnecivilizovaniji način, uz podršku i učešće subjekata međunarodne zajednice, raspala se jedna multietnička država i respektivno tržište. I jedno i drugo pripada vremenu kojeg više nema, dakle nostalgiji i prošlosti koja se ne može promeniti. Međutim, ta prošlost će se sigurno još dugo po dobru pamtiti, ali će se pamtiti i po teretu bolnog načina raspada i ponašanja nedoraslih nacionalnih elita.

Smatram da su u novoj stvarnosti na ispitu zrelosti, pre svega, intelektualne elite koje treba istinom da osvetle teme uzroka i zaborava.

Srbija u postjugoslovenskoj kulturi pamćenja

Postjugoslovensko stanje možemo povezati sa sintagmom „postmodernog stanja“ koje se ne ograničava samo na jezički izraz, nego i na nestanak „velikih priča“ u „postkomunističkom stanju“, u kome smo se kao društvo našli.⁴ Međutim, da bismo ukazali na problem ove kulture pamćenja potrebno je definisati prethodno stanje, odnosno stanje koje je predmet pamćenja. Taj predmet pamćenja je „jugoslovensko“ stanje.

Formulisano jezikom nauke i ideologije, „jugoslovensko“ stanje pretendovalo je na ukupnost shvatanja istorijskog toka, kao progresivno usmerenog sleda društveno-istorijskih formacija ka komunizmu, odnosno krajnjem smislu čitavog procesa. Shvatanje „istorijskih zakona“ bilo je važnije od verovanja u ostvarivanje samog „komunizma“ putem „istorijskog materijalizma“. Drugim rečima, istorijski materijalizam je funkcionisao kao obavezujući kanon socijalne konstrukcije prošlosti, nezavisno od nečijeg ideala komunističke budućnosti. U socijalističkim državama uopšte, i u Jugoslaviji posebno, istorija je igrala centralnu ulogu u legitimizovanju partijske vladavine. U toj vladavini paralelnih funkcija „partija-država“, kanon socijalne konstrukcije prošlosti, sadašnjosti i budućnosti uspostavljen je kao čvrsto „kulturno pamćenje“ koje je različite oblike individualnih i grupnih kontra sećanja uspešno potiskivalo iz javne sfere u ograničene privatne (individualne i grupne) niše pamćenja.

⁴ Žan Fransoa Liotar, Postmoderno stanje, Novi Sad, 1988.

Problem uzroka i dinamike nestanka decenijama oficijelno stvarane kulture pamćenja na prostoru Jugoslavije otvoren je jačanjem čitavog niza aktivnosti kontra pamćenja. Naime, erozija, dekonstrukcija i delegitimizacija jedne „kulture pamćenja“ počela je da se razvija „ponovnim“ otkrivanjem (alternativne) prošlosti i izgleda na trijumf decenijama potiskivanog kontra pamćenja. Smatra se da su krajnjem ishodu značajno doprinela dva vodeća, međusobno suprotstavljena pokreta u Sovjetskom Savezu, koji su krajem osamdesetih godina prošlog veka osporavali zvaničnu verziju prošlosti apelujući na „pamćenje“ osloncem na „pamet i sećanje“.⁵ S tim u vezi, ističe se uverenje da je na Istoku „ponovo nađeno pamćenje“⁶ i da je komunistička budućnost okončana svojevrsnom „osvetom prošlosti“⁷. Međutim, zanimljivo je da deo autora, koji upućuju na demokratski karakter „revolucija“ i na to da su promene real-socijalističkih režima nadahnute „antiutopijskim“ ciljevima radi dostizanja *sadašnjosti* savremenih zapadnih društava i obnove vlastite pretkomunističke prošlosti, zapravo čine nepravdu prema zapadnim zemljama koje su svesrdno i svestrano podržale promene. Ovaj model promena zahvatio je i Jugoslaviju i Srbiju (kao njen deo) za koju je uz nove postkomunističke perspektive obnova sećanja na prošlost postala važna.

Ukoliko dosadašnju istoriju shvatimo kao zakonomeran proces, postavlja se pitanje da li u perspektivi kulture pamćenja u Srbiji mogu da ojačaju suprotstavljeni pokreti „pameti i sećanja“ kao prilika da se revitalizuju stara prijateljstva i interesi tržišta, a tolerišu „politike identiteta“ na prostoru Balkana? Eventualno opredeljenje za radikalne strategije „brisanja sećanja“ značilo bi odbacivanje sopstvene prošlosti. U tom slučaju, rad na pamćenju bio bi usmeren na reinterpretaciju istorije i vraćanje starih sećanja u novi okvir „kolektivnog pamćenja“. Da li bi to značilo ponavljanje istorije ili samo osećaj nostalgije prema jednom vremenu u pamćenju njegovih kritičara koji su sebe određivali opozicijom tadašnjoj državi i njenoj ideologiji, pa su se nestankom predmeta kritike i sami našli u „praznini“ sadašnjosti.

Odgovor na pitanje da li je stvarno moguće da u Srbiji ojačaju pokreti „pameti i sećanja“ nije moguć – ni jednostavan ni jednoznačan. Ipak, u traganju za odgovorima ističemo potrebu multidisciplinarnih istraživanja na *naučno* verifikovanom programu u Srbiji, ali s razlogom zaključujemo da su ista takva potrebna i u drugim sredinama.

⁵ Milan Subotić, Individualna sećanja i politike kolektivnog pamćenja u postkomunističkom stanju, u: O JAVOSTI I PAMĆENJU, Beograd: Treći program Radio Beograda LETO-JESEN, 2009.

⁶ Alain Brossat, A l'Est, la mémoire retrouvée, Paris: La Decouverte, 1990.

⁷ Gregor Ronald Suny, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union, Stanford: Stanford University Press, 1993.

Srbija i problem kreiranja zaborava

„Dok je u svetu budućnost neizvesna, jedino je na Balkanu budućnost izvesna, a prošlost neizvesna“, rekao je Imanuel Valerštajn, sociolog i istraživač sa Jejlja, pozivajući se na izreku nastalu upravo na Balkanu.

Iako na našem prostoru prethodna rečenica nije poznata, moglo bi se reći da je njena poruka jasna. Za njenog autora, Balkan je laboratorija za nove ideje mladih ideologa i prostor sa „viškom“ istorije. Taj prostor se potvrdio kao pogodan za stalno proizvođenje istorije, njeno stalno prekrajanje i za uvek drugo interpretiranje. Zato se istorija na Balkanu više zasniva na sećanjima nego na faktografiji. Na granici između istoka i zapada, Srbija kao deo takvog Balkana čini prostor stalnog proizvođenja sećanja i falsifikata pamćenja. Tako se iz istorijskih procesa, u brojnim naučnim i kvazinaučnim interpretacijama iz različitih razloga zanemaruju interesi i odnosi velikih sila, pa i okončanje kratkog dvadesetog veka koji je trajao od 1914/18. do 1989. godine na određen način počinje i završava se sa Balkanom i Srbijom - počinje i završava ratovima - od početka Prvog svetskog rata i sarajevskog atentata pa do tragičnog raspada SFRJ. Profesor istorije na Univerzitetu Gejnsvil (Florida), Marija Todorova, u studiji „Imaginarni Balkan“ objašnjava da na kraju tog veka „Zapad nije želeo da se umeša u rat u Jugoslaviji iako u trenutku njenog stravičnog raspada nije bio ni izdaleka uzdržan, nezainteresovan, pasivan ili složan“. Međutim, ona dalje ističe: „Apsolutno je poricati odgovornost kako domaćih tako i stranih profitera i dušebrižnika koji su Jugoslaviju gurnuli u katastrofu, a dešavanja objašnjavali *balkanskim mentalitetima i davnašnjim neprijateljstvima*. Isto tako, postoje podjednako važni praktični razlozi za konačno angažovanje Zapada u Jugoslaviji. Većinu njih motivisali su vanbalkanski interesi: mesto i budućnost NATO-a, uloga SAD kao globalne vojne sile, a posebno njihov strateški ulog u Evropi“.⁸ Istina je da je u tim procesima jedan od problema Srbije bio nepostojanje intelektualne i političke snage kojom bi prepoznala preuranjeni kraj dvadesetog veka sa rušenjem Berlinskog zida i preuranjeni početak dvadeset prvog veka. Međutim, pitanje je da li bi se sam proces odvijao na drugačiji način i da je Srbija imala tu snagu.

Govoreći o skorašnjoj prošlosti, o politikama pamćenja i strategijama zaborava, nezaobilazna je činjenica da Srbija nema ekskluzivno pravo na tu prošlost, jer su u njenom kreiranju na kolektivnom i na ideološkom planu participirale sve bivše članice federacije.

⁸ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press, 1977.

Uvereni smo da se kod svestranih, multidisciplinarnih naučnih istraživanja koja ovde zagovaramo, Srbija neće moći odreći uzroka i posledica istorijskog trajanja tzv. „kosovskog“ ciklusa, kao ni pamćenja svoje herojske i tragične prošlosti, pre svega Prvog i Drugog svetskog rata. Neće moći da se odrekne ni strategije zaborava komunizma i njegovog nasleđa tj. svog identiteta. Smatramo da je na ovako zasnovanom pristupu moguće doći do naučno utemeljenih odgovora na prethodno navedena pitanja (šta treba zaboraviti, kako i zbog čega) – tj. definisati osnove strategije zaborava.

Da bi se stvorio zajednički okvir kulture pamćenja, razoren u korist parcijalnih politika novih pamćenja, ali i novih strategija, moraće doći do usklađivanja strategija različitih subjekata i stvaranja prostora za nove politike pamćenja koje su danas još uvek heterogene i nepomirljive.

Zaključak

Na kraju moglo bi se postaviti više pitanja nego na početku. Iz sadašnje perspektive evidentno je da se na Balkanu raspala jedna ekonomski uspešna multinacionalna država (Jugoslavija) na svoje u osnovi sastavne delove, od kojih neki nikada nisu ni bile države. Od tada gotovo sve novonastale države bile su angažovane u procesu etnifikacije, brutalnog nasilja, ugrožavanja ljudskih prava i proizvodnje sukoba. Kontinuirano preplitanje različitih interesa na prostorima Balkana i Srbije i, na kraju, spoljna intervencija '90-ih na prostoru Jugoslavije donela je primirje i okončala najotvorenije nasilje, ali ova intervencija nipošto nije zaustavila etnifikaciju koja je, naposljetku, zadobila određen legitimitet.

Po završetku ratova u Jugoslaviji rekonstrukcija državnog poretka pružila je jedinstvenu priliku raznim ideološkim misliocima na Zapadu da u „novim demokratijama primene principe koje nikad nisu bili u stanju da sprovedu u delo u *svojim starim demokratijama*. Na taj način, Balkan je još jednom poslužio kao laboratorija za razne ideje, od kojih mnoge nisu imale korene u samom regionu“.⁹

Čega se sećati posle toliko razaranja, promena i diskontinuiteta? Da li su potrebna takva sećanja, kome i u kojim granicama? Da li su potrebne radikalne strategije zaborava? Da li je moguće danas stvoriti podlogu na kojoj će se izgraditi kultura pamćenja a bez nezaobilazne potrebe istraživanja na koja smo ukazali?

⁹ Erik Gordi, op.cit. delo.

Konačno, za buduće generacije kako u Srbiji tako i na drugim prostorima, kolektivno pamćenje i strategije zaborava moraju se zasnivati na svim bitnim elementima na kojima se zasnivaju kolektivni identiteti.

Na kraju, saznati stav autora sadržan je u pitanju da li će nauka moći da spozna istine ili će to biti privilegija neke druge vrste moći?

Literatura:

1. Ivan Čolović, „Zbornik radova“ – *Zid je mrtav, živeli zidovi*. Biblioteka XXI vek, Beograd, 2009., Erik Gordi, *Jedno sasvim lično sećanje na hladni rat, Jugoslaviju i jeftino*.
2. Dejan Jović, *Yugoslavia: The State That Withered Away*, Lafayette: Indiana University Press, 2009.
3. Liotar, Žan Fransoa, *Postmoderno stanje*, Novi Sad, 1988.
4. O JAVOSTI I PAMĆENJU, Treći program Radio Beograda LETO-JESEN 2009: Milan Subotić, *Individualna sećanja i politike kolektivnog pamćenja u postkomunističkom stanju*.
5. Alain Brossat, *A l'Est, la mémoire retrouvée*, Paris: La Decouverte, 1990.
6. Gregor Ronald Suny, *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford: Stanford University Press, 1993.
7. Maria Todorova, *Imaginig the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1977.

LA SERBIA NELLE POLITICHE DI MEMORIA E NELLE STRATEGIE DI OBLIO DELLA GUERRA IN JUGOSLAVIA

Riassunto: Nella storia recente dello sviluppo della società umana, al pubblico si sono presentati inaspettati progressi scientifici per la creazione di nuove circostanze sociali ringraziando i quali il mondo di oggi appare come un annuncio pubblicitario o semplicemente come un circo. Una di tale circostanze è stata anche la guerra in Jugoslavia. Per poterne superare le gravi risultanze, oggi si tenta di creare una strategia dell'oblio delle conseguenze ed anche delle cause della guerra, e tutto ciò avviene con lo scopo dichiarato di creare nuove amicizie e legami economici sulle fondamenta delle rovine dove si trovano le vecchie amicizie tradite ed i collegamenti interrotti. Si tratta di un problema molto complesso di importanza nazionale ed interazionale coinvolto nel progetto delle ricerche scientifiche PRIN 2009-2012 "Ricordare la guerra - Le strategie di memoria di conflitto violente e delle definizioni dell'identità collettiva" Università degli studi di Trieste e co-finanziato dal Ministero italiano della Università e della ricerca.

Parole chiave: identità, nostalgia, memoria, elite, guerra, Jugoslavia, Serbia.